

*Alicja Paczoska-Hauke***FORDONIANKA MARIA KOSTRZEWSKA PS. WIARA, MAKS
(1901–1951)****GIRL FROM FORDON MARIA KOSTRZEWSKA PS. WIARA, MAKS
(1901–1951)**

Streszczenie: Autorka przybliżyła postać Marii Kostrzewskiej, jednej z wielu konspiratorów AK i podziemia antykomunistycznego, które mimo upływu wielu lat nadal nie mają swoich grobów. Kostrzewska urodziła się w 1901 r. w Krakowie, była absolwentką Akademii Handlowej w Krakowie. W czasie wojny była związana z krakowskim Zgrupowaniem Armii Krajowej Żelbet. Po zakończeniu działań wojennych kontynuowała wraz z synem działalność konspiracyjną w ramach Zrzeszenia Wolność i Niezawisłość. Była członkinią Brygady Wywiadowczej oraz szyfrantką Obszaru Południowego Zrzeszenia WiN. Po aresztowaniu i skazaniu przez Wojskowy Sąd Rejonowy w Warszawie przebywała w więzieniu w Fordonie, gdzie ciężko chorowała. Zmarła 25 marca 1951 r. Jej synowi, Andrzejowi do tej pory nie udało się odnaleźć grobu matki.

Słowa kluczowe: Armia Krajowa, podziemie antykomunistyczne, aparat bezpieczeństwa PRL, Zrzeszenie Wolność i Niezawisłość, Fordon

Summary: The author introduced the figure of Maria Kostrzewska, one of the many conspirators of the Home Army and the anti-communist resistance movement, who still do not have their graves. Kostrzewska was born in 1901 in Kraków; she graduated from the Academy of Commerce in Kraków. During the war, she was associated with the Home Army Group Żelbet in Kraków. After the end of the military actions, she and her son continued their resistance activities as part of the Freedom and Independence Association. She was a member of the Intelligence Brigade and a coder in the Southern Area of the WiN Association. Having been arrested and sentenced by the Military District Court in Warsaw, she was imprisoned in Fordon, where she fell seriously ill. She died on March 25, 1951. Her son, Andrzej, has not yet managed to find his mother's grave.

Key words: Home Army, Anti-communist underground, Security apparatus of the Polish People's Republic, WiN Association, Fordon

Historia Więzienia Karnego dla Kobiet w Fordonie jeszcze nie doczekała się swojej monografii. W okresie okupacji niemieckiej to więzienie było jednym z najcięższych zakładów karnych w Okręgu Rzeszy Gdańsk-Prusy Zachodnie. W 1945 r. Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego zorganizowało w nim Centralne Więzienie Karne dla kobiet. Przetrzymywane były tutaj nie tylko kobiety skazane za zbrodnie pospolite czy współpracę z okupantem, ale również więźniarki polityczne. Niektóre z nich w tym zakładzie karnym zakończyły swoje życie i zostały pochowane na cmentarzu więziennym, który z biegiem lat uległ likwidacji. Niestety do tej pory nie powstało w tym miejscu żadne upamiętnienie,

Fot. 1. Maria Kostrzewska z matką i bratem Jaśkiem (ze zbiorów Andrzeja Kostrzewskiego)

Fot. 2. Maria Wanda Kostrzewska z synem Andrzejem (ze zbiorów Andrzeja Kostrzewskiego)

które skłaniałaby przechodniów do refleksji nad życiem i tragicznymi losami tych bohaterek¹.

Jedną z takich fordonianek, o której trzeba pamiętać, jest Maria Wanda Kostrzewska ps. Wiara, Maks, łączniczka Okręgu Krakowskiego Armii Krajowej, szyfrantka II Zarządu Obszaru Południowego Zrzeszenia Wolność i Niezawisłość.

Maria Kostrzewska była córką Jana Wojciecha Lillinga i Anieli z domu Boba. Urodziła się 13 VI 1901 r. w Krakowie. Tam ukończyła szkołę powszechną. Gdy miała dwa lata, nagle zmarł jej ojciec, dlatego jej dalszym wychowaniem zajmowała się tylko matka. Pochodziła z rodziny inteligenckiej, dlatego otrzymała gruntowne wykształcenie; najpierw uczyła się w Gimnazjum Sióstr Urszulanek w Krakowie, następnie podjęła studia w Akademii Handlowej w Krakowie. W 1925 r. w parafii św. Anny w Krakowie zawarła związek małżeński ze Stanisławem Kostrzewskim. Jej mąż był reżyserem w Teatrze Polskim im. Stanisława Wyspiańskiego w Katowicach. Ze względu na charakter pracy męża i związane z tym częste jego nieobecności w domu Maria musiała być bardzo niezależna i zaradna życiowo. Jej osobiste doświadczenia bardzo ją zahartowały i przygotowały do radzenia sobie w trudnych warunkach wojennych. Mąż Kostrzewskiej zaraz po wybuchu drugiej wojny światowej jako przedstawiciel polskiej elity intelektualnej na Śląsku był poszukiwany przez władze okupacyjne. W 1940 r. został areszto-

¹ Śladami zbrodni. Przewodnik po miejscach represji komunistycznych lat 1944–1956, red. T. Łabuszewski, Warszawa 2012, s. 56–58.

wany przez Niemców. Za szerzenie polskości na ziemiach odebranych po pierwszej wojnie Niemcom trafił do obozu koncentracyjnego. Był więźniem KL Sachsenhausen i Bergen-Belsen. Wojnę przeżył, ale zdecydował się na wyjazd na zachód. Zmarł na emigracji w Anglii².

Kostrzewska w czasie okupacji niemieckiej była zatrudniona w Biurze Rachunkowości Rolnej w Krakowie. W 1943 r. włączyła się w nurt konspiracji niepodległościowej, należała do Zgrupowania „Żelbet”, działającego w dużej części Obwodu AK Kraków Miasto. Wykorzystując swoją bardzo dobrą znajomość niemieckiego oraz dobrą opinię w miejscu pracy w sierpniu 1944 r. spowodowała uwolnienie z obozu w Płaszowie aresztowanych pracowników z biura, w którym pracowała. Zabezpieczyła też akta osobowe pracowników, którzy byli łącznikami z leśnymi oddziałami AK w regionie, aby nie wpadły w ręce gestapo. Szczęśliwie wraz z synem udało jej się w Krakowie przeżyć wojnę. W 1945 r. nie skorzystała jednak z amnestii i nie ujawniła swojej przynależności do AK. Niewątpliwie na jej negatywny i nieufny stosunek do nowej władzy wpływ miała również śmierć brata, kpt. Jana Lillinga, zawodowego oficera WP (9 Dywizjonu Artylerii Konnej w Baranowiczach), który został zamordowany w 1940 r. przez Sowietów w Charkowie. W maju 1945 r. Kostrzewska za namową swojego znajomego Jerzego Horostowskiego zgodziła się kontynuować działalność konspiracyjną. Za jego pośrednictwem poznała kierownika wywiadu politycznego Brygady Wywiadowczej, Jana Kota „Janusza”³. Już na pierwszym spotkaniu Kostrzewska zgodziła się pełnić funkcję maszynistki dla siatki informacyjnej Brygady Wywiadowczej. Do końca sierpnia 1946 r. przepisywała na maszynie sprawozdania i pisma konspiracyjne. Jednocześnie

Fot. 3. Maria Wanda Kostrzewska
ps. Wiara, Maks
(ze zbiorów autorki)

² Relacja syna Andrzeja Kostrzewskiego z 29 VI 2022 r., zbiory własne autorki.

³ Jan Kot ps. Janusz (1906–1992) – oficer AK, działacz Obszaru Południowego Zrzeszenia WiN, sportowiec i nauczyciel gimnazjalny, 24 VIII 1946 r. aresztowany przez UB. 10 IX 1947 r. skazany przez WSR w Krakowie na karę śmierci, którą Bierut zamienił na dożywocie. 22 IV 1957 r. zwolniony warunkowo z Więzienia Karnego we Wronkach. 17 I 1992 r. Sąd Warszawskiego Okręgu Wojskowego unieważnił wyrok skazujący go na wieloletnie więzienie. Zmarł w Bochni 12 VII 1992 r. Zob. więcej: Z. Zblewski, *Kot Jan*, [w:] *Małopolski słownik biograficzny uczestników działań niepodległościowych 1939–1956*, t. 2, Kraków 1997, s. 77–79.

od stycznia 1946 r. była szyfrantką Obszaru Południowego Zrzeszenie WiN.

Nie znamy wszystkich kontaktów konspiracyjnych Marii Kostrzewskiej. Trudno je odtworzyć, ponieważ jej akta sądowe i śledcze zostały zniszczone. Z zachowanych dokumentów wiemy tylko, że współpracowała m.in. z Janem Kotem ps. Janusz, Pawłem Wieczorkiem vel Lewandowskim ps. Dar, Wiktor⁴, oraz Wiktorem Langnerem ps. Szydłowski⁵. W 1946 r. Wieczorek ukrywał się przez kilka miesięcy w mieszkaniu Kostrzewskiej. 28 sierpnia 1946 r. został ostrzeżony o grożącym mu niebezpieczeństwie i powiadomił o tym Marię i wyjechał, co uchroniło go przed aresztowaniem. Do tego momentu członkom WiN wydawało się, że prywatne mieszkanie Kostrzewskiej przy ul. Smoleńsk 27 jest wyjątkowo bezpieczne, ponieważ oficjalnie było w dyspozycji Komendy Miejskiej Milicji Obywatelskiej w Krakowie, o czym świadczyła odpowiednia informacja przyklejona na drzwiach mieszkania. Warto wspomnieć, że zameldowana w nim była maszynistka Wydziału Śledczego MO, Wanda Michalewska, która jednocześnie była łączniczką AK-WiN o ps. Dziurka, o czym aparat bezpieczeństwa bardzo długo nie miał pojęcia. W tym mieszkaniu Kostrzewska wraz z synem sporządzała i szyfrowała sprawozdania i raporty wywiadowcze, które następnie były przekazywane do Londynu. Nad całością tych prac konspiracyjnych czuwał Wieczorek. Wyprzedzając nieco fakty, można wspomnieć, że Michalewska dopiero w 1951 r. stała się źródłem podejrzeń swoich przełożonych i za nielojalność oraz odwiedzanie Kostrzewskiej w więzieniu w Fordonie została zwolniona z pracy⁶.

⁴ Paweł Wieczorek vel Lewandowski vel Darlewski ps. Wiktor, Dar (1911–1983) – żołnierz AK, działacz Okręgu Krakowskiego DSZ-WiN, szef kontrwywiadu II Zarządu Głównego Okręgu Południowego WiN. Do konspiracji dołączył w 1943 r. we Lwowie. Rok później wyjechał do Krakowa. Od marca 1946 r. organizował sieć wywiadowczą na terenie województw: pomorskiego, gdańskiego, mazurskiego oraz w Łodzi i Warszawie 12 X 1951 r. w Toruniu zatrzymany przez z UB. 13 V 1952 r. skazany przez WSR w Bydgoszczy na 15 lat pozbawienia wolności. Na mocy amnestii wyszedł na wolność 12 X 1956 r. Zmarł 8 II 1983 r. w Mysłowicach. Zob. *Zrzeszenie „Wolność i Niezawisłość” w dokumentach*, oprac. A. Zagórski, Wrocław 2000, t. 7, cz. 3, s. 769.

⁵ Wiktor Langner ps. Cis, Szydłowski (1906–1985) – szef propagandy Okręgu Krakowskiego WiN skazany przez WSR w Krakowie na karę śmierci zamienioną na 12 lat więzienia. Zwolniony w 1956 r. Artysta grafik, oficer AK, NIE, DSZ, działacz WiN, m.in. kierownik działu informacji i propagandy Brygad Wywiadowczych Obszaru Południowego WiN. Więcej zob.: *Jan Langner*, [w:] *Małopolski słownik biograficzny uczestników działań niepodległościowych 1939–1956...*, s. 115–119; *Zrzeszenie „Wolność i Niezawisłość” w dokumentach...*, s. 374–375.

⁶ Michalewska pracowała w KM MO w Krakowie od 30 VI 1945 r. do 28 III 1951 r. Zob.: Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej [dalej: AIPN], Bu, 2460/1, Wypis z karteoteki funkcjonariuszy MSW w Warszawie; AIPN Kr 0194/3185, Wniosek komendanta KM MO w Krakowie o zwolnienie W. Michałowskiej z dnia 20 XII 1950 r., k. 42–43.

Fot. 4. Maria Kostrzewska w areszcie WUBP Kraków
(zbiory AIPN Kraków)

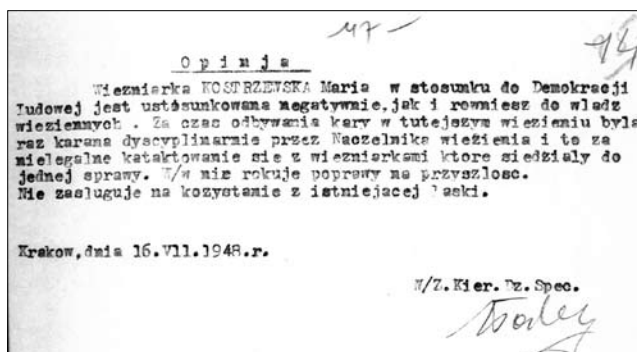
Aresztowanie

1 IX 1946 r. do mieszkania przy ul. Smoleńsk 27 wkroczył osobiście kpt. Józef Różański⁷ z czterema funkcjonariuszami UB w celu aresztowania Wieczorka vel Lewandowskiego. Ponieważ go nie zastano, urządzono „kocioł”, a M. Kostrzewską wywieziono do aresztu WUBP. Przez następne trzy tygodnie funkcjonariusze UB bezskutecznie oczekiwali w jej mieszkaniu na powrót Wieczorka. 22 września opuszczano jej mieszkanie, zabierając do aresztu jej syna Andrzeja, którego po trzymiesięcznym śledztwie zwolniono. Prawdopodobnie liczono na to, że przez swoją nieostrożność doprowadzi ich do ukrywającego się Wieczorka. Tak się jednak nie stało⁸.

Śledztwo przeciwko Kostrzewskiej zamknięto 15 II 1947 r. Na wyrok oczekiwała w Więzieniu Karno-Śledczym przy ul. Montelupich w Krakowie. Przed wojskowym wymiarem sprawiedliwości stanęła razem z inną łączniczką WiN, Stanisławą Łopatką. Dla obu pań sporządzono jeden wspólny akt oskarżenia. Najpierw wyrokiem WSR w Krakowie 25 VII 1947 r. Kostrzewska została uniewinniona. Ta decyzja sądu korzystna dla Kostrzewskiej została podważona przez stalinowskiego prokuratora, który wniósł skargę rewizyjną do Najwyższego Sądu Wojskowego w Warszawie. 18 sierpnia prokurator Najwyższego Sądu Wojskowego uchylił wcześniejszy wyrok. Po ponownym rozpatrzeniu 16 IX 1947 r. Wojskowy Sąd Rejonowy w Krakowie, któremu przewodniczył por. Wła-

⁷ Józef Różański właśc. Józef Goldberg (1907–1981) – oficer NKWD i MBP, od 1947 r. dyrektor Departamentu Śledczego MBP, jeden z największych katów bezpieki. Za stosowanie niedozwolonych metod śledczych w 1954 r. został aresztowany, trzy lata później skazany na 14 lat więzienia. Wyszedł na wolność w 1964 r. Zob. więcej Z. Kusiak, *Różański Józef*, [w:] *Encyklopedia „Białych Plam”*, t. 16, Radom 2005, s. 17–21.

⁸ A. Kostrzewski, *Lewandowski*, *Zeszyty Historyczne WiN-u*, nr 5, 1994, s. 115–117.

Fot. 5. Dokument ze zbiorów archiwum IPN Kraków

dysław Sieracki skazał Kostrzewską na 10 lat więzienia. Ostatecznie na mocy amnestii z 22 II 1947 r. wyrok złagodzone do 5 lat pozbawienia wolności⁹.

Za kratami Fordonu

Od lutego 1950 r. Kostrzewska przebywała w Więzieniu Karnym w Fordonie. Nawet w tym miejscu nie traciła hartu ducha. Jedna ze współwięźniarek tak ją wspomina: „Prace w magazynie mundurowym służb więziennych wykonuję przy boku bardzo zacnej kobiety więźniarki, jaką była p. Wanda Kostrzewska. Kobieta ta nauczyła mnie bardzo wiele. Główną zasadą były bardzo często powtarzane przez nią słowa, które do dziś pamiętam i nieraz powtarzam moim dzieciom, a brzmiały one tak: «pamiętaj, byś była zawsze w zgodzie z własnym sumieniem, w stosunku do siebie i do innych»”.¹⁰

W więzieniu Kostrzewska zmagala się z wieloma problemami zdrowotnymi (nerwobóle, gościec stawowy, anemia). W czasie odbywania kary miała tylko krótkie 15-minutowe widzenia z synem Andrzejem i wspomnianą wyżej Wandą Michalewską, którym tylko trzy razy udało się do niej przyjechać z Krakowa. 10 III 1951 r. Kostrzewska z powodu silnego bólu brzucha została skierowana do szpitala więziennego. 23 marca w stanie bardzo ciężkim trafiła na Oddział Neurologiczny Szpitala Wojewódzkiego w Bydgoszczy, gdzie dwa dni później zmarła. Została pochowana na nieistniejącym już dzisiaj cmentarzu więziennym w Fordonie. Jej synowi mimo usilnych starań nigdy nie udało się odnaleźć miejsca jej pochówku. Dzięki jego staraniom 3 X 1995 r. Sąd Wojskowy Okręgu w Warszawie uznał wydany wyrok krakowskiego WSR dla Ma-

⁹ AIPN Kr, 329/3, Wyrok WSR w Krakowie z dnia 16 IX 1947 r., k. 16–19; 304/134, Postanowienie Sądu Warszawskiego Okręgu Wojskowego z dnia 3 X 1995 r., k. 18–20.

¹⁰ Zawołać po imieniu. *Księga kobiet-więźniów politycznych 1944–1958*, t. 2, oprac. B. Otwinowska, T. Drzał, Warszawa 2003, s. 69–70.

Fot. 6. Więzienie Karne w Fordonie w latach czterdziestych (ze zbiorów Stowarzyszenia Miłośników Starego Fordonu)

Fot. 7. Dawny cmentarz więzienny w Fordonie między ulicami Cechową i Pielęgniarską (zbiory własne autorki)

rii Kostrzewskiej za nieważny. Sąd orzekł też, że czyny, za które została skazana przez stalinowski sąd, służyły niepodległości Polski¹¹.

Mimo pięknego życia i wiernej służby ojczyźnie Kostrzewska nie ma w Fordonie nawet symbolicznego upamiętnienia. Ale dla niej samej pewnie istotne jest to, że jej jedyny syn przejął wartości, które jej przyświecały przez całe życie. Andrzej Kostrzewski ps. Nadzieja w wieku 17 lat wstąpił do AK (Okręg Krakowski). Skończył szkołę podoficerską, służył w wywiadzie, pracował dla wojskowego sądu specjalnego, tłumacząc wykradzione dokumenty niemieckie. W 1946 r. razem z matką dołączył

¹¹ Zawołać po imieniu. *Księga kobiet-więźniów politycznych 1944–1958*, t. 1, oprac. B. Otwinowska, Warszawa 2008, s. 298; AIPN Kr, 074/199, t. 6, Kwestionariusz osobowy z dnia 3 III 1986 r., k. 76; AIPN Kr, 096/201, Postanowienie o pociągnięciu do odpowiedzialności karnej z dnia 14 II 1947 r., k. 10, Akt oskarżenia z dnia 16 II 1947 r., k. 25–27; AP Bydgoszcz, sygn. 42, Zawiadomienie o śmierci więźnia z dnia 27 III 1951 r., k. 300.

do Zrzeszenia Wolność i Niezawisłość i był z tego powodu represjonowany. W areszcie WUBP w Krakowie spędził cztery miesiące. Był jednym z założycieli Instytutu Katyńskiego w Krakowie oraz przewodniczącym NSZZ „Solidarność” w Zakładach Odlewniczych ZREMB w Krakowie. Był członkiem reaktywowanego w 1999 r. jako stowarzyszenie społeczno-kombatanckie Zrzeszenia „WiN” oraz redaktorem honorowym jego miesięcznika – „Orzeł Biały”. W ubiegłym roku został wyróżniony przez Instytut Pamięci Narodowej w Krakowie nagrodą honorowego Świadka Historii. Dzisiaj ma 95 lat i mimo utraty wzroku jest pełen pogody ducha. Chciałoby się zadzwonić do niego z dobrą nowiną, że zidentyfikowaliśmy szczątki jego matki, ale bez odnalezienia dokumentacji byłego cmentarza w Fordonie jest to niemożliwe.

Bibliografia

Źródła

- Archiwum IPN w Krakowie, 329/3, Teczka więźnia Kostrzewska Maria oskarżona o udział w nielegalnej organizacji Wolność i Niezawisłość.
Archiwum IPN w Krakowie, 304/134, Akta Wojskowej Prokuratury Garnizonowej w Krakowie dot. Kostrzewskiej Marii.
Archiwum IPN w Krakowie, 074/199, t. 6, Charakterystyka organizacji Wolność i Niezawisłość Okręg Krakowski. Kwestionariusze osobowe.
Archiwum IPN w Krakowie, 096/201, Akta śledcze WUSW w Krakowie w sprawie przynależności do zrzeszenia Wolność i Niezawisłość prowadzonego przeciwko Stanisławie Łopatko i Marii Kostrzewskiej.
Archiwum IPN w Krakowie, 0194/3185, Akta osobowe Michalewskiej Wandy
Archiwum IPN w Warszawie, 735/489, Akta o unieważnienie wyroku Wojskowego Sądu Rejonowego w Krakowie dot. Marii Kostrzewskiej.
Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, 42, Dokumenty zmarłych więźniów.
List Andrzeja Kostrzewskiego do autorki z dnia 13 marca 2013 r., zbiory własne.

Literatura

- Kostrzewski A, *Wspomnienia Lewandowski*, Zeszyty Historyczne WiN-u, nr 5, 1994, s. 115–117.
Śladami zbrodni. Przewodnik po miejscach represji komunistycznych lat 1944–1956, red. T. Łabuszewski, Warszawa 2012.
Zawołać po imieniu. Księga kobiet-więźniów politycznych 1944–1958, t. 1, oprac. B. Otwinowska, Warszawa 2008.
Zawołać po imieniu. Księga kobiet-więźniów politycznych 1944–1958, t. 2, oprac. B. Otwinowska, T. Drzał, Warszawa 2003.

ALICJA PACZOSKA-HAUKE

IPN Gdańsk, delegatura Bydgoszcz

e-mail: alicja.paczoska-hauke@ipn.gov.pl

ORCID: 0000-0003-0038-2769